
Rusko-česká ekvivalence propriálního lexika

Vlastní jména v překladu

Stanislava Špačková

Anthropos

Гуро

Юго

ЕЮХЕЛЬБЕКЕР
KUCHELBECKER

НЬЮ-ЙОРК

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#467

#467

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SPISY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

muni
PRESS

Rusko-česká ekvivalence propriálního lexika

Vlastní jména v překladu

Stanislava Špačková

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#467

BRNO 2017

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Špačková, Stanislava

Rusko-česká ekvivalence propriálního lexika : vlastní jména v překladu / Stanislava Špačková. – Brno : Masarykova univerzita, 2017. – 205 stran. – (Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae = Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 1211-3034 ; 467)

Anglické resumé

ISBN 978-80-210-8687-6

811.161.1 * 811.162.3 * 81'373.2 * 81'25 * 003.035 * 003.034 * (048.8)

- ruština

- čeština

- vlastní jména

- překlady

- transkripce

- transliterace

- monografie

811.16 - Slovanské jazyky [11]

Recenzovali: PhDr. Jindřich Kesner, CSc. (Univerzita Hradec Králové)

PhDr. Ljuba Mrověcová, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci)

© 2017 Stanislava Špačková

© 2017 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8687-6

ISBN 978-80-210-8688-3 (online : pdf)

ISSN 1211-3034

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-8688-2017>

Obsah

PŘEDMLUVA	11
1 ÚVOD	15
2 VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ A PROBLEMATICKÝCH ASPEKTŮ	17
3 FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ PŘEVOD VLASTNÍHO JMÉNA (VJ): TYP A FUNKCE VJ, ŽÁNŘ TEXTU, PŮVOD VJ	20
3.1 Typy vlastních jmen	21
3.1.1 Chrématonyma	21
3.1.1.1 VJ společenských jevů	21
3.1.1.2 VJ společenských institucí (ergonyma, někdy též institucionyma)	21
3.1.1.3 VJ výsledků společenské činnosti	22
3.1.2 Bionyma	22
3.1.2.1 Antroponyma	22
3.1.2.2 Jména bohů, zvířat a rostlin	23
3.1.3 Geonyma	23
3.1.3.1 Toponyma	23
3.1.3.2 Kosmonyma (astronyma)	24
3.1.3.3 Anemonyma	24
3.2 Původ vlastního jména	24
3.3 Funkce vlastních jmen	25
3.4 Textové žánry	26
4 MEZITEXTOVÉ OPERACE A PŘEKLADOVÉ TRANSFORMACE	28
5 ONYMICKÉ TRANSFORMACE	31
5.1 Onymické transformace zaměřené na formu	35
5.1.1 Princip zvukové podobnosti – metoda praktické transkripce	35
5.1.1.1 Pravidla praktické transkripce z ruštiny do češtiny	39
5.1.1.2 Pravidla praktické transkripce z češtiny do ruštiny	39
5.1.1.2.1 Problematická místa dosavadních transkripčních pravidel přepisu z češtiny do ruštiny	40
5.1.1.2.2 Nová pravidla praktické transkripce z češtiny do ruštiny	44
5.1.1.2.3 Poznámky k česko-ruským a rusko-českým transkripčním pravidlům	48
5.1.2 Princip převodu na základě grafické podobnosti – transliterace	53
5.1.2.1 Mezinárodní systém transliterace cyrilského písma ČSN ISO 9	56
5.1.2.2 Doporučení pro přepis nelatinských písem do latinky (Katalogizační norma Národní knihovny ČR)	58

5.1.2.3 Ruská státní norma GOST 7.79-2000	59
5.1.2.4 Další transliterační systémy	60
5.1.2.5 Nekodifikovaná transliterace (tzv. translit)	61
5.1.3 Princip zachování grafické podoby originálu – metoda přímého grafického přenosu (grafická transplantace)	62
5.1.3.1 Grafická transplantace v historii	63
5.2 Onymické transformace zaměřené na význam	67
5.2.1 Princip zohledňující vnitřní formu a význam VJ – metoda kalkování a částečného kalkování	67
5.2.2 Princip zohledňující pouze význam – metoda onymické substituce (funkční analogie), deonymizace (explikace, opisný překlad)	69
5.2.2.1 Onymická substituce (funkční analogie)	69
5.2.2.2 Deonymizace (explikace, opisný překlad, vynechání VJ)	69
5.2.3 Princip zachování formální podoby propria a jeho významu – metoda rozsíření informačního základu (doplnění), uvedení poznámky pod čarou, zdvojený převod	70
5.2.3.1 Rozšíření informačního základu, uvedení poznámky pod čarou	70
5.2.3.2 Metoda zdvojeného převodu	71
5.3 Domestikační (substituční) onymické transformace	72
5.3.1 Princip libozvučnosti – metoda eufonického přizpůsobení cílovému jazyku	73
5.3.2 Princip zachování totožnosti – metoda omezení variantnosti VJ	74
5.3.3 Princip využití onymických zdrojů přijímajícího jazyka – metoda onymické a etymologické záměny, vytvoření neologismu	74
5.3.3.1 Metoda onymické záměny	74
5.3.3.2 Metoda etymologické záměny	75
5.3.3.3 Vytvoření neologismu	76
5.3.4 Princip zachování historické tradice – metoda konsenzuálního a uzuálního převodu, precedens původního překladu	77
5.3.5 Princip přizpůsobení VJ gramatickému a morfologickému systému přijímajícího jazyka – hybridní metoda, metoda adaptace, metoda morfologizace, větněčlenská záměna	79
5.3.5.1 Hybridní metoda	79
5.3.5.2 Metoda adaptace	79
5.3.5.3 Metoda větněčlenské záměny	80
5.4 Exotizační onymické transformace	81
5.4.1 Princip využití vzdělávacího potenciálu překladové literatury – exotizace textu	81
5.4.2 Princip zachování výchozí podoby VJ – metoda vyhledání původní podoby VJ	81
5.5 Volba správné metody převodu	82
5.5.1 Volba mezi zachováním významu a vnější formy	82
5.5.2 Volba mezi zachováním vnitřní formy a významu	83

6 CHRÉMATONYMA	85
6.1 Vlastní jména společenských jevů	87
6.1.1 Chrononyma	87
6.1.2 Akcionyma	88
6.1.3 Faleronyma	89
6.1.3.1 Akademické tituly a hodnosti	89
6.1.3.2 Ceny a diplomy	90
6.2 Vlastní jména společenských institucí	91
6.2.1 VJ vojenských a politických institucí, zájmových hnutí	91
6.2.2 VJ správních, zákonodárných, administrativních institucí	92
6.2.3 VJ školských, kulturních, vědeckých, zdravotnických institucí	92
6.2.4 VJ uměleckých skupin	93
6.2.5 Logonyma	93
6.2.5.1 Obecná pravidla převodu	94
6.2.5.2 Převod organizačně právního statusu firmy (s. r. o., a. s.)	94
6.2.5.3 Překlad klasifikátorů (apelativ označujících druh objektu) v názvech společností	96
6.2.5.4 Anglická slova v českých/ruských názvech	96
6.2.5.5 Zkratky v názvech firem	97
6.2.5.6 Netypické ortografické prvky v názvech (apostrofy, malá písmena apod.)	98
6.3 Vlastní jména výsledků společenské činnosti	98
6.3.1 Dokumentonyma (aktonyma)	98
6.3.2 Ideonyma	99
6.3.3 Vlastní jména periodik	100
6.3.4 Pragmatonyma	101
6.3.4.1 Pragmatonyma jedinečné produkce	101
6.3.4.2 Pragmatonyma sériové výroby	102
7 BIONYMA	107
7.1 Převod křestních jmen	110
7.1.1 Adaptace křestních jmen	112
7.1.1.1 Náhrada české koncovky <i>-e/-ie</i> ruskou koncovkou <i>-a/-я</i> u ženských křestních jmen	112
7.1.1.2 Náhrada ruské koncovky <i>-ия, -ья</i> českou koncovkou <i>-ie</i> u ženských křestních jmen	113
7.1.2 Skloňování ruských transkribovaných křestních jmen v češtině	115
7.1.3 Převod hypokoristik (derivátů křestních jmen) – omezení variantnosti	116
7.1.3.1 Omezení variantnosti u derivátů křestních jmen	117
7.1.3.2 Problémy s převodem expresivních derivačních sufixů u křestních jmen	118
7.2 Převod přezdívek, nomen omen (mluvících jmen) a jmen domácích zvířat	119
7.2.1 Mluvící jména a přezdívky	119
7.2.2 Jména domácích zvířat	121

7.3 Převod ruských patronym a českého slova pan/paní	122
7.3.1 Vyjádření úcty a překlad českého slova „pan“	122
7.3.2 Vyjádření familiárnosti	123
7.4 Převod příjmení (bez relevantní sémantické hodnoty)	123
7.4.1 Zapojení českých příjmení do ruského tvaroslovného systému	124
7.4.1.1 Některé zvláštnosti skloňování transkripčně přejatých příjmení	124
7.4.1.2 Převod českých příjmení na -ský, -cký; -ská, -cká do ruštiny	125
7.4.1.2.1 Mužská česká příjmení na -ský, -cký	125
7.4.1.2.2 Ženská česká příjmení na -ská, -cká	125
7.4.1.3 Převod českých příjmení na -ý; -á do ruštiny	126
7.4.1.3.1 Mužská česká příjmení končící na -ý	126
7.4.1.3.2 Ženská česká příjmení končící na -á	128
7.4.2 Zapojení ruských příjmení do českého tvaroslovného systému	129
7.4.2.1 Převod a skloňování ruských mužských příjmení v češtině	129
7.4.2.2 Převod a skloňování ruských ženských příjmení v češtině (problematika přechylování)	130
7.4.2.3 Shrnutí	137
7.4.3 Rodová jména	138
7.5 Převod jmen příslušníků třetích zemí v česko-ruských textech	138
7.5.1 Jména příslušníků třetích zemí v ruských textech a jejich převod do češtiny	138
7.5.2 Jména příslušníků třetích zemí v českých textech a jejich převod do ruštiny	139
7.5.3 Převod jmen, u nichž národnost nositele neodpovídá podobě jména	140
7.6 Převod antroponymických komponentů v jiných onymických kategoriích	141
7.6.1 Antroponyma v názvech výrobků a cen	141
7.6.2 Antroponyma v názvech institucí	142
7.6.3 Překlad ruského slova «имени» v ergonimech	142
7.6.4 Antroponyma ve frazeologii a idiomatice	143
7.7 Převod jmen biblických a mytologických postav, jmen svatých a monarchů	143
7.7.1 Jména biblických a mytologických postav, světců a významných církevních činitelů	143
7.7.2 Jména monarchů	144
7.8 Převod jmen známých osobností, pohádkových, filmových, knižních hrdinů	145
7.9 Převod etnonym a jmen obyvatelských	146
7.10 Převod theonym (jmen bohů)	146
7.11 Převod fytonym (jmen rostlin)	146
7.11.1 Odborné botanické názvosloví, lidové názvy	147
7.11.2 Historickogeografické názvy	148
8 GEONYMA	149
8.1 Toponyma	149
8.1.1 Exonyma a problém standardizace	150
8.1.2 Obecné zásady převodu toponym	151

8.1.2.1 Překlad apelativní části toponym	152
8.1.2.2 Překlad názvů administrativních jednotek České republiky a Ruské federace	152
8.1.3 Převod vybraných druhů toponym	155
8.1.3.1 Názvy států	155
8.1.3.2 Názvy obcí (měst, městysů a vesnic)	156
8.1.3.3 Názvy ulic a náměstí	156
8.1.3.3.1 Transkripce názvů ulic a náměstí	157
8.1.3.3.2 Kalkování názvů ulic a náměstí	157
8.1.3.3.3 Rozšíření informačního základu při převodu názvů ulic a náměstí	158
8.1.3.3.4 Užití zdvojeného převodu názvů ulic a náměstí	158
8.1.3.3.5 Užití exonym pro převod názvů ulic a náměstí	158
8.1.3.3.6 Správný zápis adresy	158
8.1.3.4 Oikonyma, urbanonyma (názvy osídlených objektů)	158
8.1.3.5 Hydronyma a názvy ostrovů	160
8.1.3.6 Oronyma (názvy pohoří, hor a kopců)	161
8.1.3.7 Názvy zeměpisných, turistických a etnografických regionů	161
8.1.3.8 Honorifikační toponyma (toponyma s antroponymickou složkou)	162
8.1.3.9 Toponymické komponenty jiných názvů	162
8.2 Astronyma	162
8.3 Anonyma	163
8.4 Zapojení přejatých toponym do morfosyntaktických vztahů přijímajícího jazyka	163
8.4.1 Skloňování toponym končících na samohlásku	163
8.4.2 Skloňování toponym končících na souhlásku	164
8.4.3 Skloňování dvouslovných toponym a toponym s předložkou	164
8.5 Specifika pravopisu přejatých toponym	165
9 ZÁVĚR	168
10 ПЕЗІОМЕ	170
11 SUMMARY	175
12 BIBLIOGRAFIE	179
12.1 Sekundární literatura	179
12.2 Normativní literatura a slovníky	182
12.3 Používané webové stránky	182
12.4 Primární citované prameny	183
13 PŘÍLOHY (TRANSKRIPČNÍ A TRANSLITERAČNÍ PRAVIDLA)	191
Příloha č. 1 – Srovnávací tabulka transkripčních pravidel pro přepis z ruské cyrilice do české a anglické latinky	191

Příloha č. 2 – Pravidla praktické transkripce z češtiny do ruštiny	195
Příloha č. 3 – Transliterační pravidla dle normy ČSN ISO 9	201
Příloha č. 4 – Transliterační pravidla dle Katalogizační normy Národní knihovny ČR	202
Příloha č. 5a – Transliterační pravidla dle normy GOST 7.79-2000 (GOST-A)	204
Příloha č. 5b – Transliterační pravidla dle normy GOST 7.79-2000 (GOST-B)	205

PŘEDMLUVA

Komplexní zpracování problematiky převodu proprií z ruštiny do češtiny a z češtiny do ruštiny zůstává i přes svou vysokou aktuálnost doposud stranou většího zájmu českých rusistů. Opomíjení tohoto tématu způsobuje nekonzistentní nakládání s vlastními jmény, neboť překladatelé ani tvůrci původních textů obsahujících cizí vlastní jména nemají možnost konzultovat své pochybnosti s žádnou příručkou, která by komplexně pojednávala o používání cizojazyčných vlastních jmen v češtině.

V ruském prostředí bylo téma převodu vlastních jmen zpracováno Dmitrijem Ivanovičem Jermolovičem v knize *Imena sobstvennyje: teorija i praktika mež "jazykovoj peredači"* (*Vlastní jména: teorie a praxe mezijazykového převodu*, překlad názvu S. Š., český kniha nevyšla). Kniha pojednává o problematice převodu vlastních jmen poměrně komplexně, její využití pro česko-ruský překlad však komplikuje zaměření na anglicko-ruské prostředí, které se od česko-ruského dosti liší. Odborná literatura, která by se zaměřovala přímo na česko-ruský převod, dnes bohužel již není aktuální, a navíc není tak rozsáhlá jako práce Jermolovičova. Přesto však existují stati ve sbornících, které se přímo touto problematikou zabývají a ze kterých zde zčásti vycházíme. Jde například o práce R. S. Giljarevského a B. A. Starostina (*Inostrannyje imena i nazvanija v ruskom tekste*), A. A. Lidina (*Inostrannyje familii i ličnyje imena*), E. I. Mel'nikova (*Zametky o morfoložii i pravopisanii češskich sobstvennych imen v ruskoj peredače*), A. V. Superanské (*Imena sobstvennyje v čužoj jazykovoj srede*), E. S. Andrejevové (*K voprosu o transkripcii češskich imen sobstvennych*). Dále čerpáme z některých ruských čistě onomastických či translátologických prací, především z děl L. P. Kalakucké, V. D. Bondaletova a A. A. Reformatského.

Českojazyčné zdroje, ze kterých práce čerpá, jsou spíše normativního charakteru (*Pravidla českého pravopisu*, *Česká technická norma ČSN ISO 9*, *Doporučení pro*

přepis nelatinkových písem do latinky) nebo se jedná o práce čistě onomastické (díla Vladimíra Šmilauera, Rudolfa Šrámka, Miloslavy Knappové, Miloše Dokulila, Márie Imrichové) či translatalogické (díla Jiřího Levého, Milana Hrdličky, Olgy Krijtové, Dagmar Knittlové, Zlaty Kufnerové). Česká díla translatalogicko-onomastická, která by byla zaměřena výlučně na česko-ruské jazykové prostředí, jsou obvykle zaměřena pouze na umělecký překlad, nebo jsou to práce menšího rozsahu uveřejněné ve sbornících a odborných časopisech (například články a studie Jiřího Gazdy, Zlaty Kufnerové, Vlasty Strakové, Dušana Tellingera, Oldřicha Richterka, Evy Vysloužilové a dalších).

Realizace převodu cizojazyčných proprií mezi ruštinou a češtinou je poměrně nekonzistentní. Mnohdy se stane, že totožné vlastní jméno je v rámci jednoho ruského textu takzvaně graficky transplantováno¹, na jiném místě přepsáno do cyrilice (transkribováno) či „přeloženo“ pomocí kalku. Dalším problémem je výskyt velkého množství dubletních tvarů, což snižuje identifikační funkci vlastního jména. Například název města *Telč* lze v ruskojazyčných zdrojích nalézt v podobě *Телч*, *Телчь*, *Тельч* a dokonce *Тельчь*; *Český Krumlov* jako *Чески-Крумлов*, *Чешский Крумлов*, *Чешский-Крумлов*, *Чески-Крумлов*. Tato nejednotnost (která však nemusí vždy znamenat chybu v textu) je zapříčiněna jednak rozdílnostmi v zaměření textů (jiné požadavky jsou kladeny na texty kartografického a encyklopedického charakteru, jiné na texty beletristické či publicistické), dále pak odlišnostmi stylu a také jinými požadavky na realizaci cizojazyčného propria v seznamech či nadpisech a v souvislém textu. Velké množství chyb však vzniká z důvodu neznalosti a především kvůli neexistenci jednoznačných pravidel. Cílem této práce přesto není vytvořit a uvést do praxe jednoznačně platná pravidla pro převod vlastních jmen do nového jazykového prostředí. Jakkoli by vytvoření takových pravidel bylo vítanou pomůckou a nejen překladatelům by usnadnilo práci, z povahy tématu není stanovení *jednoznačně* platných pravidel možné. Účelem spisu je systematizovat, zpřístupnit, aktualizovat a především doplnit doposud popsané a používané metody převodu proprií z ruštiny do češtiny a z češtiny do ruštiny. Kde to je možné, je navržena dle našeho názoru nejvhodnější metoda převodu. Kromě přehledu možných onymických transformací (metod mezijazykového převodu vlastních jmen) jsou v práci uvedeny také tabulky transkripčních a transliteračních pravidel, které vycházejí z dostupné literatury, jsou však aktualizovány podle nejnovějších poznatků, vlastního výzkumu a na základě debat s odborníky na danou tematiku.

Všechny uvedené návody a rady je třeba brát jen jako doporučení, žádná normativní literatura (pokud není uvedeno jinak) totiž neexistuje a konečné rozhodnutí vždy musí záležet na jazykovém citu tvůrce daného textu. Přehled metod také není vyčerpávající a uživatel publikace nemůže čekat, že v něm nalezne odpovědi na úplně všechny otázky týkající se převodu vlastních jmen. Na základě uvedených

1 Jedná se o přímý přenos latinkou psaného výrazu do cyrilicí psaného textu (podrobněji viz kapitola 5).

teoretických poznatků a díky transkripčním a transliteračním tabulkám uvedeným v závěru práce by však měl být schopen s vlastními jmény nakládat samostatně.

Chybějící sekundární literatura v oblasti převodu vlastních jmen předznamenává mimo jiné také to, že tento obor doposud nemá vytvořenou uspokojivou terminologickou základnu. Z toho důvodu je větší množství odborných výrazů zavedeno nově pro účely této práce. U těchto termínů uvádíme při prvním výskytu v poznámce pod čarou pracovní definici jejich významu platnou pro tuto práci. Terminologie používaná v této práci se také poněkud liší od terminologie užitě v dříve obhájené disertaci autorky, ze které monografie vychází. Je to z toho důvodu, že mezi vydáním disertace a této práce vyšly najevo některé nové skutečnosti, za aktuální a platnou proto považujeme pouze tuto tištěnou verzi.

Při odkazování na odbornou literaturu byl použit harvardský systém, plné bibliografické citace sekundární literatury jsou proto uvedeny souhrnně na konci práce. Pomocí hranatých závorek je v textu odkazováno na přímé citace [Příjmení rok: strana], pomocí kulatých na parafráze (Příjmení rok: strana). Bibliografické údaje ruských zdrojů jsou transliterovány podle pravidel přepisu, která vydala Národní knihovna ČR (viz přílohy), v souvislém textu jsou ruská jména transkribována. Při transkripci z ruštiny do češtiny se řídíme transkripčními pravidly uvedenými v Pravidlech českého pravopisu. Při transkripci z češtiny do ruštiny užíváme nová aktualizovaná transkripční pravidla, která jsme ve spolupráci s dalšími odborníky zpracovali v této studii (viz kapitola 5.1.1 a příloha č. 2). S ohledem na charakter tohoto textu ruská ženská příjmení v nominativu nepřechylujeme (v rámci identifikační funkce se snažíme zachovat co nejbližší formální shodu s výchozí podobou, píšeme tedy *Superanskaja*, nikoli *Superanská*, *Tolokonnikova*, nikoli *Tolokonnikovová*, ale v ostatních pádech vzhledem k tradici zachováváme deklinaci se sufixy přechýlenými, tedy *knihy Superanské*, *rozhovor s Tolokonnikovovou*, i když uznáváme, že s ženskými příjmeními je možné zacházet i odlišně (problematice přechýlování se teoreticky věnuje kapitola 7.4.2). Na sekundární zdroje z internetu odkazujeme přímo v poznámce pod čarou, protože není možné použít harvardský systém s odkazem na rok a konkrétní stranu a následné uvedení v seznamu literatury na konci práce. Na primární zdroje (prameny/ukázky) je odkazováno pouze formou číselného odkazu v hranaté závorce s uvedením plných zdrojů na konci textu. S ohledem na charakter a množství citovaných ukázek jsou odkazy uvedeny ve zkrácené podobě. Odborná (sekundární) literatura je citována v uvozovkách, ukázky (primární literatura) jsou psány kurzivou bez uvozovek.

Publikace vychází z disertační práce autorky, obhájené v roce 2016. Pro účely vydání monografie byla revidována, přestrukturována, zpřehledněna a doplněna o další poznatky. Může sloužit nejen pro další bádání na poli onomastiky a translologie, ale i jako příručka či studijní materiál pro české i ruské studenty rusistických nebo bohemistických překladatelských oborů, stejně tak pro překladatele, novináře, hlasatele, redaktory, korektory, pracovníky rozhlasových a te-

levizních stanic, tvůrce turistických průvodců, reklamních brožurek, webových portálů zaměřených na cestovní ruch, podnikatele, politiky i širokou veřejnost, kterým pomůže se v dané oblasti zorientovat a přenášet vlastní jména do nového jazykového prostředí systematictěji a bez chyb.

Za cennou pomoc s tvorbou a dokončením textu děkuji Jiřímu Gazdovi, Dmitriji Ivanoviči Jermolovičovi a Janu Špačkoví.

S radostí přijmu připomínky či podněty, které pomohou doplnit případné další vydání.

Stanislava Špačková (*stanislava.spackova@mail.muni.cz*)

Brno, červen 2017

1 ÚVOD

Propriální lexikum, které vyděluje jednotliviny od ostatních entit v rámci dané třídy, představuje v teorii i praxi překladu zvláštní skupinu, ke které je potřeba přistupovat jinak než k lexiku apelativnímu. Propria (dále v textu také vlastní jména, zkráceně VJ či onyma) se svojí podstatou natolik odlišují od apelativ (jmen obecných), že při jejich převodu do nového jazykového prostředí je potřeba uplatňovat odlišné postupy. Zdánlivě totožné věty „*po svatbě byla smutná*“ a „*po svatbě byla Smutná*“ se tak do nového jazykového prostředí převádějí odlišně.

Vlastní jména jsou jedinečným označením určité entity, a z toho důvodu pro ně nemůže v jiných jazycích existovat zcela ekvivalentní označení. Originální podoba propria by v ideálním světě měla sloužit pro jeho označení i v druhém jazyce. Propria by (čistě teoreticky) neměla být vůbec překládána a měla by v mezinárodní komunikaci získat nadjazykový status, kdy se formální podoba jména (s přihlédnutím k možným výslovnostním změnám způsobeným rozdílnými fonematickými systémy jazyků) stává univerzálním prostředkem oficiální identifikace individua (Jermolovič 2005: 84). Je však zřejmé, že tento ideální stav není v praxi možný.

Aby bylo při převodu proprií dosaženo co nejvyšší možné míry jednoty a aby byly zachovány všechny důležité funkce proprií, je potřeba vytvořit metodiku mezijazykového převodu vlastních jmen, která by stanovila jednotlivé onymické transformace podobně, jako to již bylo stanoveno v obecné translatoologii v rámci tzv. překladových transformací, jinak též překladatelských postupů, metod či strategií (viz práce Vinaye a Darbelneta a další metodiky na ně navazující, u nás např. D. Knittlové nebo E. Vysloužilové). Tvorba metodiky převodu vlastních jmen je úkolem odborníků, kteří se zabývají jak vlastními jmény (onomastici), tak překladem (translatologové). Subdisciplína na pomezí translatoologie a onomastiky

v českém prostředí prozatím nevznikla, může být proto účelné zavést pro potřeby této publikace pracovní termín *translatologická onomastika*. Podobný termín zavádí v ruské jazykovědě N. K. Gabrovskij: «Такой общий раздел теории перевода и ономастики можно назвать переводческой ономастикой (впервые этот термин использовал Н. К. Габровский [...]). Эта дисциплина призвана заниматься сопоставительным изучением текстов с использованием имён собственных, порождаемых в результате межкультурной коммуникации на двух или более языках, и проблемой формирования межкультурных ономастических соответствий» [Jermolovič 2005: 87].

Tato práce je zaměřena na popis a analýzu situace a nástin možných řešení při převodu vlastních jmen do nového jazykového prostředí. Objektem výzkumu jsou vlastní jména všech typů přecházející z češtiny do rusky psaných textů a z ruštiny do česky psaných textů. Práce se zabývá převodem vlastních jmen jak v překladových textech, tak i při tvorbě původních textů, které zmiňují cizí realie pojmenované pomocí vlastních jmen. V práci jsou podrobně popsány metody převodu a je stanoveno, která metoda se hodí pro který typ propria. Některé metody byly podrobeny kritice a bylo pro ně navrženo aktualizované řešení.

Vzhledem k obvyklé asémantičnosti² vlastních jmen není jejich překlad³ většinou možný (a kromě umělecké literatury často ani žádoucí) v takovém smyslu, jak je pojímán u apelativ. Z toho důvodu je nezbytné využít pro jejich převod některou z alternativních možností, která se pro ně nabízí. Protože propria většinou nesdělují nové skutečnosti, nýbrž je označují a popisují, není mnohdy potřeba při jejich převodu zprostředkovat obsah (i když ho mohou mít), ale formu. Z toho důvodu je vhodné je převádět například pomocí přímého grafického přenosu (jinak také grafická transplantace⁴), transkripce, transliterace, doplnění (rozšíření informačního základu) a dalších metod, které jsou podrobně popsány a vysvětleny v páté kapitole.

2 Asémantickou povahou vlastních jmen je zde myšleno to, že významovou složku buď zcela postrádají, nebo tato složka není pro pochopení celého textu relevantní.

3 Překladem je zde myšleno přeformulování původního sdělení pomocí hotových lexikálních prostředků vlastního jazyka za účelem sdělování nových informací cílovému publiku.

4 Termín transplantace pro přímý grafický přenos používá např. Jiří Gazda v článku *K otázce konkurence grafických kódů v ruském publicistickém textu*: „V podmínkách ruského jazykového prostředí jde konkrétně o sílící tendence k tzv. „transplantaci“ (přenášení) cizojazyčných jednotek různých úrovní jazyka (nejčastěji cizojazyčných proprií) do textu psaného azbukou v jejich původní podobě“ [Gazda 1998: 162]. Kromě něho termín užívá také Eva Vysloužilová v *Učebnici překladu pro rusisty* jako jednu z metod převodu bezekvivalentního lexika (Vysloužilová 2002: 16).

2 VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ A PROBLEMATICKÝCH ASPEKTŮ

Překlad jakožto kulturní fenomén má více významů, a můžeme tak sledovat a analyzovat:

- překlad (překládání) jako činnost/proces – v tomto případě je překlad původním tvořením;
- překlad jako výsledek (text) – zde je uměleckou reprodukcí;
- překlad jako prostředek komunikace (mezijazykové, mezikulturní) (Straková 1994: 11).

Pro účely translatologické onomastiky je zásadní bod třetí, neboť právě mezijazyková a mezikulturní komunikace probíhá nejen v oblasti překladu, ale i v oblasti původního tvoření.

„Překlad z hlediska teleologického, tj. z hlediska svého cíle, je komunikační proces: cílem překladu je sdělování. Překládání z hlediska pracovní situace překladatele v každém okamžiku jeho práce (tedy i z hlediska pragmatického) je rozhodovací proces (překladatel se neustále rozhoduje mezi určitým počtem alternativ). Překlad není jen pouhá záměna jazyka, ale funkční záměna jednotlivých prvků. Překlad je překódováním významu a výrazu. Překládají se nejen jazykové znaky, ale i znaky vyšší sémiotické roviny obsažené v textu“ [Hrdlička 1998: 42].

Z Hrdličkovy definice jsou důležité především předposlední dvě věty: *Překlad není jen pouhá záměna jazyka, ale funkční záměna jednotlivých prvků. Překlad je překódováním významu a výrazu.* U vlastních jmen jsou totiž více než u apelativ *význam* a *výraz* těsně propojeny a častěji tu má forma větší váhu než obsah. Toto je možné ilustrovat na třech následujících (smyšlených) větách:

- Firma *Tesla* se rozhodla ukončit výrobu zastaralého typu televizoru.
- Starosta obce *Křoví* rozhodl o stavbě nové radnice.

- Ředitel *První investiční banky* prohlásil, že akcie firmy jsou na vzestupu.

Propria ve všech třech větách mají odlišnou povahu. V prvním případě VJ nese žádnou významovou hodnotu, při jeho převodu proto měníme pouze jeho formu. Proprium z druhé věty již význam nese, při převodu do nového jazyka však informace o významu obvykle není (kromě umělecké literatury) pro celkové vyznění textu relevantní a přenesena být nemusí. Proprium ve třetí větě má sémantickou hodnotu, kterou je potřeba zachovat, neboť je důležité, že tuto větu pronesl právě ředitel banky. Z toho důvodu také obvykle nemluvíme o *překladu* proprií, ale o jejich *převodu*.

Aby bylo možné pochopit, jak se převod vlastních jmen liší od překladu jmen obecných, je potřeba stanovit, co to vlastní jméno je a z čeho se skládá.

Vlastní jméno je speciální jazykový prostředek mající charakter substantiva nebo pojmenovacího spojení, jehož funkcí je označovat jedince, jednotlivinu nebo jako individuum chápané množství, odlišovat je od ostatních jedinců nebo jednotlivin dané třídy a identifikovat je jako jedinečné objekty (*Jan, Puntá, Plzeň, Kouzelná flétna*). Od obecných jmen (apelativ) se liší především častou absencí nebo irelevantností sémantické hodnoty. Nemají proto (většinou) charakterizační schopnost (kromě tzv. nomen omen). K označovaným objektům se vztahují zejména na základě individuální, společenské a dobově podmíněné konvence. Mezi proprii a apelativy není ostrá hranice (Karlík, Nekula, Pleskalová 2002: 205).

Podle bilaterální teorie jazykového znaku jsou lexikální jednotky tvořeny výrazovou a obsahovou rovinou. Výrazovou rovinou se rozumí vnější forma lexikální jednotky, tj. jeho zvuková nebo grafická podoba, obsahová rovina představuje složku sémantickou (významovou), tzn. co daná lexikální jednotka označuje (znamená). Obě tyto roviny jsou přítomny u většiny apelativ a při překladu je primární rovina obsahová, neboť sděluje novou informaci. Při hledání nejvhodnější metody převodu proprií však bilaterální dělení není konečné. Pojmenovací jednotku je potřeba rozdrobit ještě dále a stanovit pojmy vnitřní forma, vnější forma a obsah.

Vnější forma (signifiant, označující) má dvojí charakter: a) **grafickou podobu** (to, jak se slovo v určitém jazyce píše); b) **podobu zvukovou** (jak se v daném jazyce vyslovuje). Vnější forma lexikální jednotky (především ta grafická) je záležitostí zcela explicitní, poměrně neměnnou (ve svém jazykovém prostředí) a snadno dostupnou díky svému grafickému znázornění. Při písemném převodu mezi ruštinou a češtinou je zachovávána pomocí transkripce, transliterace či grafické transplantace; při tlumočení bývá zachována automaticky, pokud nedojde ke zkomolení vlivem nesprávné výslovnosti.

Vnitřní forma (kompozice) vyjadřuje způsob, jakým byla lexikální jednotka vytvořena (například „spojení podstatného a přídavného jména“ nebo etymolo-

gické či asociativní pozadí onyma), a vychází tedy z etymologického původu slova a vnitřního uspořádání či způsobu jeho slovo tvorby. Je-li její zachování důležité, nejčastěji se pro převod používá metoda tzv. kalkování (podrobný popis metody viz kapitola 5).

Obsahová stránka jazykové jednotky (denotát, signifié, označované, sémantický plán) je subjektivní, protože na základě historické a životní zkušenosti a různosti kulturního prostředí vnímáme u velkého množství lexikálních jednotek spíš jejich konotativní význam. I když i v obecné translatologii může rozdíl mezi denotativním a konotativním významem zapříčinit překladatelský problém, většinou se překladatel může opřít o to, že a) od lexikální jednotky se všeobecně očekává, že nějaký význam má, protože hlavním cílem komunikace je sdělování nové informace; b) v překladovém slovníku je možné nalézt význam, o který je možné se při překladu opřít. U vlastních jmen mají obsahovou složku pouze některá (tzv. apelativizovaná) propria a někdy může být sporné, zda je, či není vhodné ji při překladu zachovat.

Vnitřní a vnější forma tvoří společně s obsahem VJ ve výchozím jazyce kompaktní nerozdělitelný celek. Tento celek se však při převodu do nového jazyka rozpadá, protože není možné přenášet zároveň kompoziční, fonetickou, grafickou a významovou složku slovního znaku. To, které ze složek propria dá překladatel či autor textu s cizojazyčnými proprii přednost, závisí na žánru psaného/překládaného textu, typu samotného onyma a jeho funkci v textu. Při přenášení propria do nového jazyka vždy musí dojít k rozhodovacímu procesu, během kterého překladatel volí, která ze tří (respektive pěti) složek propria je pro cílovou funkci textu nejdůležitější a má být (mnohdy na úkor ostatních) zachována.

3 FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ PŘEVOD VLASTNÍHO JMÉNA (VJ): TYP A FUNKCE VJ, ŽÁNŘ TEXTU, PŮVOD VJ

V. Straková píše, že „při řešení jazykové podoby pojmenování osob (ale i míst) v překladu je třeba brát v úvahu především tyto okolnosti: 1. grafické systémy daných jazyků, 2. stupeň frekvence jména a stupeň jeho ‚domestikace‘, osvojení, 3. dobové zvyklosti“ (Straková 1994: 174). Okolnost číslo jedna je v našem případě dána – při převodu z češtiny do ruštiny a naopak se musíme potýkat s převodem mezi latinkou a cyrilicí, což samo o sobě vyvolává určité problémy. Kromě samotného rozdílu v grafických systémech by však bylo vhodné bod jedna rozšířit o vliv příbuznosti jazyků na způsob převodu. Způsob převodu totiž ovlivní také fakt, zda v cílovém jazyce existuje či neexistuje formálně podobná lexikální jednotka (viz níže kapitola 3.2).

Body dva a tři, tedy stupeň zdomácnění a frekvence jména, stejně jako dobové zvyklosti, přímo ovlivňují výběr metody převodu, čemuž se věnuje pátá kapitola této práce.

Straková však opomíjí to, že na podobu přeneseného onyma má vliv také typ a původ vlastního jména, charakter textu, ve kterém se jméno nachází, a funkce, kterou v textu jméno zastává. Aby tedy mohl být vytvořen přehledný soupis onymických transformací (metod mezijazykového převodu vlastních jmen), je nejprve nutné tyto kategorie stanovit právě s ohledem na popsané faktory, které mají na volbu metody převodu vliv.

Níže uvedená kategorizace VJ je syntéza několika existujících onomastických systémů doplněná o vlastní kategorie, které v existujících klasifikacích zahrnuty nebyly, pro účely této práce a potažmo pro účely převodu VJ mezi češtinou a ruštinou jsou však nezbytné. Kategorizace z velké části (včetně onomastické terminologie) vychází z publikace *Úvod do obecné onomastiky* (Šrámek 1999), zčásti také z ruské publikace *Slovar' russkoj onomastičeskoj terminologii* (Podolskaja 1978), dále